

»ZAKARPATSKA« TEORIJA NASELJEVANJA SLOVANOV – ČESA NAM TEORIJA NE POJASNI?

DAMIR JOSIPOVIČ

Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija; E-pošta:
damir.josipovic@guest.arnes.si

Sprejeto
17. 2. 2026

Izdano
31. 3. 2026

DOPISNI AVTOR
damir.josipovic@guest.arnes.si

Ključne besede:

preseljevanje
narodov,
6. in 7. stoletje,
zgodnji
srednji
vek,
migracije
Slovanov,
slovanska
etnogeneza.

Povzetek Takoimenovana Zakarpatska teorija naseljevanja Slovanov v Srednji Evropi, oziroma v Panonsko-karpatskem bazenu je splošno večinsko sprejeta teorija o zgodovinskem nastopu Slovanov nekje v šestem stoletju na širšem območju med Jadranom, Alpami in Karpati. Kljub temu obstajajo nekatere deviacije v nacionalnih narativih o času naselitve. Tako npr. pri Slovencih govorimo o 6. stoletju, npr. pri Hrvatih pa o 7. stoletju. Prispevek predstavlja ključne elemente preselitvene teorije, njihovo avtorstvo in prilagoditve v moderni dobi, ki so služile za oblikovanje posameznih narodnih mitov o skupni zgodovini. Hkrati prispevek predstavlja nekaj manj znanih izhodišč, na katerih temelji teorija in jih ponovno časovno-geografsko opredeljuje in predlaga sintezo.

1 Uvod

Zakarpatska teorija naseljevanja Slovanov in naselitev v Srednji Evropi, oziroma v Panonsko-karpatskem bazenu iz Polesja je splošno večinsko sprejeta teorija o zgodovinskem nastopu Slovanov nekje v šestem stoletju na širšem območju med Jadranom, Alpami in Karpati. Obstajajo sicer nekatere deviacije v nacionalnih narativih o času naselitve. Npr. pri Slovencih govorimo o 6. stoletju, npr. pri Hrvatih pa o 7. stoletju. Obstajajo še alternativne teorije (npr. Venetska, Venelinova itd.), ki pa se jim v tem prispevku ne bomo utegnili posvečati.

Tekom 20. stoletja se je v zgodovinarskem in tudi v občem znanstveno-raziskovalnem mainstreamu utrdila teorija o velikih selitvah 6. in 7. stoletja našega štetja v Evropi. Pri tem je izpodrinila predhodno teorijo kontinuitete, ki je Slovane videla kot naslednike Ilirov, oziroma pod ilirskim krovnim imenom za številne skupine prebivalstva med Alpami in dinarsko-jadranskim prostorom. Že Linhart konec 18. stoletja pouči svoje bralstvo takole:

»Učeni možje naj ne uveljavijo imena, ki je brez pomena v slovanski literaturi, odkar je kritika pojasnila njene temne strani. To ime je ilirski narod (jezik, dvorni urad). Sedaj ni Ilirije več. V širnih avstrijskih deželah ne stanujejo nikaki Iliri, izvzemši kopico Klementincev (ki so prišli leta 1737. iz Albanije in se naselili v Sirmiji ob Savi v petih vaseh). Slavonci, Hrvatje, Dalmatinci, njih bratje v Banatu, na Ogrskem in Sedmograškem niso Ilirci. **Oni so Slovani, ki so posedli v VI. in VII. stoletju nekdanjo Ilirijo in pomagali pregnati stare prebivalce v Albanijo.** Tam med Jonskim morjem in Macedonijo, med Črno goro in Neokastro, tam stanujejo stari Ilirci. Sami sebe imenujejo Skipetare. Njih jezik ni slovanski. Oni so poseben narod, ki se ne sme zamenjati niti s Slovani niti z drugimi evropskimi narodi. — Torej Skipetari, ne pa Slovani v Slavoniji, Hrvaški, Dalmaciji itd. so potomci starih Ilircev. Slovanski zgodovinarji so zlorabili ime iz nevednosti, ali iz gizdavega domoljubja, ali zapeljani od imenitnosti; **hoteli so dati slovanskemu narodu, čigar stara zgodovina jim je bila temna, v zgodbah in delih tega nekoč tako imenitnega naroda slavno preteklost.** To krivo mnenje je zašlo celo v slavni slovar, ki ga je izdala carica Katarina (l. 1786.); med 200 evropskimi in azijskimi jeziki se ondi imenuje tudi ilirski kot slovansko narečje, — Moji bralci opazijo, da nisem delal Skipetarom v Albaniji nikake krivice. Ako imenujem ilirske Slovane, ne mislim Ilircev, ampak Slovane, ki stanujejo po stari Iliriji. V tem zmislu imamo tudi navado govoriti o nemških Slovanih, o ogrskih Slovanih.« (Pirnat 1906; poudarki dodani).

Linhart z imenom ilirski torej misli na geografski prostor, ki je bil kasneje še nekajkrat poimenovan po Ilirih. Npr. Ilirske province, kot francoska paradržava – ozemeljski klin, ki je Podonavski monarhiji onemogočal stik z Jadranskim morjem; nadalje

Kraljevina Ilirija kot skupek dežel s središčno Kranjsko do leta 1849 kot poskus zadostitve prebivalstvu po propadu Ilirskih provinc in preprečitve potencialnega upora; Ilirska Bistrica (Illyrisch Feistritz) na Kranjskem kot antipod Slovenski Bistrici (Windisch Feistritz) na Štajerskem itd. Linhart se je ukvarjal tudi z nazivom Slovan, ki ga takole izpeljuje:

»V allgem. deutsche Bibliothek, 2 St. des 92. Band. Berlin 1790, se mi po krivici očita, da ne smatram imena Slovana za izvorno, ko vendar dokazujem, da je Slovan nastalo iz sela (glej I, del str. 396, moje zgodovine). Ime je izvorno, koren se nahaja v jeziku. Isti kritik trdi, da so po mojem mnenju bili Vendi Nemci (deutsches Stammvolk). — Pač je bil čas, ko so bili Nemci, Slovani, Grki, Latinci en narod, potem so se razcepili; to se da dokazati iz jezika. — Ako pride moj 'Versuch' v roke Gebhardiju (v Lüneburgu), preden konča svojo 'Geschichte aller Wendisch-Slavischen Staaten', pač ne bo zamolčal notranjeavstrijskih Slovanov, kakor je to storil v predgovoru str. XIV.« (ibid.).

Linhart tudi sam ve, da se je jezik od rimskih časov spremenil, da je romanščina izginila in da se je slovansščina od nekod morala razširiti na območje, ki je bilo nekdanj pod Rimom (Ilirik, Norik). Linhart navaja naselitev v 6. in 7. stoletju, a ne navaja konkretno od kod: iz Panonske nižine ali izza Karpatov. Pravi tudi, da je preteklost Slovanov »temna« in nepoznana, kakor je tudi srednji vek pogosto označevan kot »teman«, ker nimamo veliko zgodovinskih virov. To je prešlo v ljudsko govorico kot »temačni« ali »mračni« srednji vek, kar navezujemo na temačnost in mračnjaštvo fevdalizma in tlačanstva s sistemom podložništva, čeprav danes v nekem smislu ponovno drsimo v fevdalizem, tokrat tehnološkega tipa (Varoufakis 2024).

Oglejmo si najprej selitve od 5. do 8. stoletja vezane na širši prostor Srednje Evrope, katerih glavni povod je bila politično-vojaška reorganizacija obmejnega prostora in degradacija poznega Rimskega imperija. Ta se je razklal na dva dela z mejo na Drini in srednji Donavi, naposled pa je leta 476 propadla zahodna polovica imperija s sedežem v Rimu. Rimljani že tedaj niso zasedali celotnega Panonsko-Karpatskega bazena, ki nastopa kot glavni igralec nove geopolitične reorganizacije. Za zgodovino Slovenije je pomemben vtoliko, ker definira tisti izhodiščni prostor, ki je ključen za razvoj zgodnjih slovanskih političnih entitet. Pri tem je pomemben nastanek Karantanije kot sploh prve politične tvorbe prepoznane kot večinsko slovanske (Pohl 1988, Kos 1933; 1938, Grafenauer Štih 2014; 2015, Ramovš 1933) pod knezom Valukom (623), z njo vred pa tudi ohlapna Samova plemenska zveza (625-658), ter nato njen razpad in ponovna vzpostava Karantanije kot zasebne entitete do 769–772 in velike vojne med pokristjanjevalci in staroverci s svojimi volhi (duhovniki-šamani). Nato Karantanija potom Bavarcev podpade pod frankovsko nadoblast in dokončno izgubi samostojnost. Iz frankovskih virov izvemo precej zanimivih detajlov iz tistega časa, vključno o pokristjanjevanju Sasov, Bavarcev in Karantancev. Kar pa je najbolj zanimivo, nove slovanske državnosti nastajajo na geografskem obodu Karantanije.

Karantanija je očitno predstavljala alpskega slovanskega pionirja, ki se je avarske (obrske) nadmoči otresel z globokim prodorom v Alpe vse do Pustalice (Pustertal) na današnjem Tirolskem, ki je bila po imenu sodeč tedaj pusta. Na to nas opozarjajo ledinska in krajevna imena, kot so Dobje/Dobovlje/Dovje (ital. Dobiacco, nem. Toblach). Po velikem karantanskem uporu konec 8. stoletja zaporedoma nastajajo tvorbe pod slovanskimi knezi (Moravska, Nitra, Panonija in Hrvaška). To lahko pomeni osamosvajanje izpod avarske nadoblasti v Panonski nižini in/ali pa beg dela karantanskega plemstva (kosezov), ki se ni želelo pokristjaniti, in ki je našlo pribežališče v pokrajinah, ki oklepajo vzhodni del Alp (Bohemija, Moravska, Nitra, Panonija, Slavonija, Lika-Krbava).

1.1 Delovna hipoteza

Zakaj je težava prav v prvih slovanskih državnostih z vidika teorije velikih prekokarpatskih selitev? Prvi vzrok je geografski, drugi demografski, tretji pa religijski. Namreč šele zlom avarske moči omogoči širitev iz vzhodnoalpskega v panonski prostor, ali pa tamkajšnje osamosvajanje podjarmljenih Slovanov, oziroma njuna kombinacija in krepitev. Gre torej za tokove, geografsko usmerjene v nasprotno smer od tiste, ki je trenutno uveljavljena v mainstreamu. Slednja pravi, da so se slovanske skupine širile na zahod in jug preko Karpatov, torej da pred 7. stoletjem izhajajo iz območja severno in vzhodno od Karpatov. Ta zveni logično in verjetno, a največja težava je v takoimenovani »zalogi vrednosti«: kako je mogoče, da v močvirnem območju Pripjatskega nižavja (Polesje) in Mazurije ter Pomorjanskega nahajamo tolikšno demografsko moč, da je ta sposobna ne le zagotoviti presežke, ki bodo predstavljali novo večino naseljencev tostran Karpatov v Panonskem bazenu in da se bodo ti še razširili v Vzhodne Alpe, v Dinaride in na Jadran na zahodni strani, na vzhodni pa vse do Peloponeza v južni Grčiji in do Črnega morja. Obenem bi jih moralo ostati v »pradomovini« toliko, da jih ni bilo mogoče asimilirati v tudi sicer intenzivne obkarpatske migracijske tokove severno od Karpatov.

Da bi pričeli s poskusnim odgovarjanjem na vprašanje slovanske ekspanzije, postavljamo delovno hipotezo na drugem koncu, in sicer, da se je slovanstvo razvilo, razširilo in utrdilo po zaslugi diseminacije starocerkvenoslovanske krščanske liturgije. Po tej hipotezi je izhodišče predstavljala Panonija kneza Koclja s središčem v Blatenskem kostelu – Blatogradu (pri današnjem naselju Zalavár). Tod se je okrog 870. leta pod vplivom prosvetiteljskega dela svetih bratov Konstantina (Cirila) in Metoda razvila živahna slovanska veja krščanstva temelječa na staroslovenski pisavi glagolici ali kurilovici ali azbuki (Az Buky Vědě – Jaz Črke Vem/(Po)znam) in na staroslovenskem jeziku, ki se imenuje »*словѣнскыѣ языкѣ*« (Trunte 2022). Četudi so lahko Brižinski spomeniki iz 972. leta po svoji osnovi prepis starejšega (iz časa po uspešnem pokristjanjenju konec 8. in začetek 9. stoletja v Karantaniji), šele uvedba staroslovenskega posebnega pisnega koda – glagolice – pomeni tisto utrditev, ki predstavlja veličastno uveljavitev Slovanov (Slovenov) kot historično pomembne

jezikovne grupacije. Delovanje Cirila in Metoda v Panoniji se nadaljuje še v času Velike Moravske in ugasne okrog leta 890, ko se Ciril-Methodovi učenci zatečejo v Plisko v Bolgariji. Ta pod Borisom I. prevzame krščanstvo, a je liturgija v grščini. Zato sprejmejo slovansko glagolico in jo čez čas preoblikujejo v cirilico (osnova za črke je iz grškega alfabeta, znaki za slovanske glasove pa so vzeti iz glagolice) kot poenostavitev za hitrejšo prepisovanje rokopisov. S tem procesom se prične dvojna cerkvena zgodovina Slovanov. Na zahodu in kasneje na severu se uveljavi katoliška, na vzhodu in severovzhodu pa pravoslavna veja krščanstva. Ta razmejitev povzroči tudi današnjo razmejitev med Zahodnimi in Vzhodnimi Slovani, ki je verska, a tudi jezikovna, meji pa geografsko sovpadata.

2 Teoretsko-metodološki okvir in pomanjkljivosti dosedanjih raziskav

Predmet tukajšnje geografske analize je pokazati na pomanjkljivosti trenutnega stanja vednosti o slovanski ekspanziji in sestaviti ogrodje za novo sintezo, ki je geografsko izvedljiva in ki omogoča boljše razumevanje dinamičnih dogajanj med 5. in 10. stoletjem, med zgodovinarji pogosto klasificiranega kot zgodnji srednji vek.

2.1 Toponomastika in aplikacija zunanjega jezikoslovja

Za geografijo je pri tovrstnih historično-etničnih analizah poleg historiografskih podatkov zelo pomembno zunanje jezikoslovje, ki definira jezikovne razmere v prostoru in v odnosu med skupinami (Saussure 1913). Tako historično-lingvistična kot tudi zgodovinska sinteza, pa morata temeljiti tudi na potrjeni ali logični geografiji premikov prebivalstva, ki lahko določene procese sploh omogočijo. Za razliko od arheoloških raziskav, ki izjemno dobro dokumentirajo stanja najdišč in jih povezujejo na osnovi skupnih »kulturnih« potez materialne ostalinske dediščine, pa jezikoslovne domneve pogosto predpostavljajo statične razmere, v katerih nekakšna inovacija prevlada in se razširi, ne more pa upoštevati zgodovinsko nezabeleženih premikov skupin prebivalstva različnih velikosti z različnimi socialno-psihološkimi kapacitetami. Jezikoslovje tako npr. ne zmore pojasniti, kako je bilo mogoče, da se denimo mogočnejša organizacija Avarov ni obdržala v jeziku (kljub večjemu vplivu moči in številu ter celo kljub delnemu pokristjanjenju v Zgornji Panoniji), da pa se je na drugi strani odvila madžarizacija (hungarizacija) predhodno nemadžarskih skupin. Nadalje jezikoslovje bazira na proto sistematiki starosti jezikovnih inovacij.

Vendar prav migracije močno otežkočajo uvedbo kakršnegakoli »faktorja« za zgodovinski nastop posamične inovacije. Mnogim prvinam v posameznem jeziku ni mogoče pojasniti izvora ali etimologije, saj je vedenje o predhodnih jezikih brez »živih« naslednikov praktično onemogočeno. Ostajajo tudi elementi, ki si jih z obstoječim razčlenjevalnim aparatom ni mogoče zadovoljivo pojasniti, ki pa lahko skladijsko ali oblikoslovno vplivajo na jezik, ne le na besedišče. Tak je npr. vpliv britonske keltske jezikovne strukture na angleščino. Npr. »Dw i yn bwyta bara« [izg.

Du in bujta bara] bi po valižansko dobesedno pomenilo: Sem jaz v jedenje kruh – torej: jem kruh; angl. »I am eating bread«, oziroma »doing bread-eating«.

2.2 Geografska distribucija moških in ženskih haploskupin

Veliko je primerov, ko ena dominantna populacija vsili jezik podjarmljeni (npr. madžarščina med Panonskimi Slovani), a še več je takih, da novodošle vojaške elite prevzamejo jezik podložnikov (npr. Bolgari od Slovanov). Te procese lahko spoznavamo spričo čedalje večje baze podatkov o človeških haploskupinah, ki nam izrisujejo kompleksnost sestav nacionalnih prebivalstev in nakazujejo, da je bilo okostje »etnično-biološke« strukture prebivalstva Evrope postavljeno že pred kakimi 4000 leti, ko so se v srednji Evropi učvrstili nomadi iz prikaspijskega nižavja (Y-haploskupina R1). Glavnina evropskih moških predniških haploskupin pa se je geografsko oblikovala že pred 2500 do 3000 leti, ko se je razseljevanje skupine R1 bolj ali manj zaključilo. Večina ženskih linij, ki so bolj razvejene od moških, pa še mnogo prej. Vse migracije, ki so se torej odvijale v zadnjih 2500 letih, predstavljajo številni premiki majhnih skupin, ki ne podpirajo hipoteze o masovnih zamenjavah prebivalstva. V zadnjih dveh tisočletjih zato beležimo pretežno lingvistične spremembe (na podlagi ohranjenih virov), ko zaradi nadvlade posameznih majhnih skupin in prodora v lokalne elite prihaja do vsiljenja uradnih ali vernakularnih jezikov, množice pa so večinoma zadržale staro prebivalstveno sestavo. Pri tem so najbolj zanimivi prehodi večinskega prebivalstva v jezike nenosilnih etnij: npr. baltski jeziki med finske skupine, baskovski jezik med keltske skupine, madžarski (ugrski) in mordvinski (finski) jezik med slovanske skupine, alanski (iranski) jezik pa med kavkaške (čerkeške) skupine.

2.3 Geomorfološke omejitve reliefa za migracije

Vse te migracijske izmenjave in dopolnitve prebivalstva so se dogajale v okviru znanih geomorfoloških ovir. Rimska Panonija je segala le do Donave. Prostor Praevalitanije in Valeriane med Donavo in Tiso je bil poseljen z iranskimi Jazigi (Jasi). Naprej proti vzhodu v Karpatih in Apuzenskih gorah nahajamo Dakijce, ki so jih Rimljani pod Trajanom podjarmili šele leta 106 po Kristusu z zmago nad Sarmizegetuso, gorsko utrdbo na 1200 metrih nadmorske višine. Prostor Zahodnih (Belih), severnih in vzhodnih obronkov Karpatov je bil izven dometa rimske kontrole, zato so o njem malo vedeli. Da so bili Karpati po svoji vzdolžni osi torišče številnih migracij, priča nomadska oznaka za zahodne Karpate kot Bele, katerih naziv še danes vztraja na Moravskem in Slovaškem. Da gre za ustaljeno nomadsko poselitev iz evrazijskih step, lahko razberemo prav po rabi barv za smeri neba, pri čemer bela barva pomeni zahod ali sever, rdeča jug, rumena ali zlata pa središče. Npr. Zlata in Rdeča horda pri Mongolih in Turko-Tatarih, Bela in Rdeča Hrvaška pri Hrvatih itd. Prečkanje Karpatov je pri tem predstavljalo glavno oviro na poti širjenja ali osvajanja panonsko-karpatskega bazena in južnega dela srednje Evrope.

2.4 Problem poimenovanja in geomorfološka razsežnost Karpatov

Naslednji problem, ki ga sama obstoječa teorija velike selitve neadekvatno obravnava, je najprej sploh poimenovanje selitve preko Karpatov. Namreč večina skupin je iz čnomorsko-kaspijskega nižavja v srednjo Evropo prihajala »preko Karpatov«. Vendar to pri gorski verigi dolgi več kot tri tisoč kilometrov ničesar ne pojasnjuje, temveč nasprotno – komplicira. Karpatsko gorovje se namreč kot venec vije od Moravske najprej kot že omenjeni Beli Karpati nato pa kot Beskidi, Tatre, Beščadi (Bieszczady) in vzhodni Karpati ter Transilvanske Alpe do Železnih vrat (Đerdapa), kjer jih rečni preboj in kanjon Donave ločuje od južnega nadaljevanja v Staro Planino oziroma gorovje Balkan. Ta venec s severa obdaja Panonsko kotlino in Transilvanijo, na jugu pa Vlaško nižino in spodnje Podonavje. Kje bi bil potemtakem prehod v Panonsko-karpatski bazen? Od severne, vzhodne, ali južne strani? Zakarpatje namreč v percepciji množic pomeni severovzhodno zaledje gorske verige. To vprašanje ostaja neodgovorjeno.

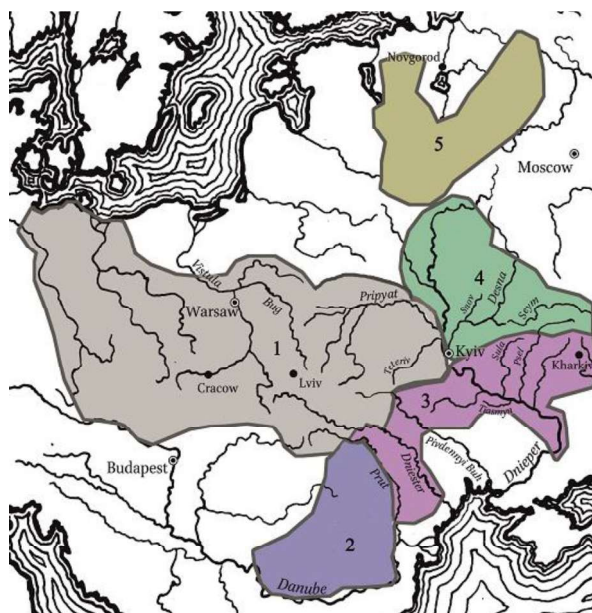
2.4.1 Enigma poimenovanja: Beli Karpati in Beli Hrvati

Beli Karpati so dobili ime po zahodnem položaju. Gre za položaj na zahodnem robu Panonske stepe, ki je bil med stepskimi evrazijskimi nomadi označen z belo barvo. Zato tudi Beli (zahodni) Hrvati. Bela barva občasno označuje tudi sever. Južno stran označuje rdeča, kar v primeru Hrvatov vzpostavlja geografsko dvojnost med rdečimi (južnimi) Hrvati ob južnem Jadranu (»Croatia rubea«) in Belimi (severnimi) onkraj Karpatov.

2.5 Večtežiščna arheološka dediščina območja »pradomovine«

Večtežiščna arheološka dediščina pradomovine onesposablja tezo o kulturološko istovetnem prostoru starih prekokarpatskih Slovanov. Težiščno območje, ki ga danes pokrivajo slovanski jeziki, arheološko pripada najmanj petim razločenim kulturnim skupinam obdobja med 5. in 7. stoletjem (Slika 1).

Slika 1: Večtežiščna arheološka dediščina območja pradomovine Slovanov

Vir: Kazanski, 2020

(Legenda: 1 – praška in sukowsko-dziedzicevska kultura; 2 – kultura Ipotesti-Cindești; 3 – Penkovska kultura; 4 – Koločinska kultura; 5 – Pskovska kultura dolgih gomil)

2.6 Problemi hidronimije in demografije območja »pradomovine«

Arheološkemu problemu pradomovine lahko priključimo problem hidronimije prostora pradomovine, ki je v največji meri baltska. Razsežno območje od Baltika pa vse do Moskve s središčem v Polesju in Pripjatskem močvirju je ohranilo baltska poimenovanja vodnih tokov še vse do konca 1. tisočletja (Korjakov 2006). Gre torej za obširno območje, ki močno presega Polesje in Pripjatsko močvirje, ki se navajata kot temeljni torišči ekspanzije Slovanov. Območje baltske hidronimije vključuje Belorusijo, Litvo in Latvijo v celoti ter dele Rusije, Ukrajine in Poljske (Slika 2). Osrednji del je današnja Belorusija vključno s Polesjem oz. Pripjatskim močvirjem, robna območja pa predstavljajo Moskva na vzhodu, Kijev na jugu, in Varšava na zahodu. Tako npr. rečno in krajevno ime Moskva v osnovi izhaja iz komijskega (finskega) jezika: *мыськыны ва* [m'isk'in'i va]— pomeni 'močvirna voda' oziroma mokrotno območje.

Slika 2: Baltska hidronimija med Baltikom in Moskovljem

Vir: Korjakov, 2006

Nadalje to pomeni, da velikost območja in redka poselitev Polesja niti fizično niti hipotetično ne more proizvesti in omogočiti tolikšne geografske razširitve v tako kratkem času. Poleg demografskega faktorja ne moremo mimo geostrateškega faktorja. Razsežno močvirje omogoča varnost pred napadalci, zato je motivacija za selitev v stevo in sprememba življenjskega sloga zelo malo verjetna. Četudi pa bi se ta ekspanzija v navedem obsegu vendarle zgodila, bi prinesla kvečjemu ekspanzijo baltske hidronimije z epicentrom v Polesju v smeri na jug proti panonskemu bazenu. Tu pa razen osamljenih zapisov o »telesnih znakih Slovencev« (Planina 1963, 7), ki potrjujejo selitev Baltov na širše območje današnje Slovenije, nimamo dosti potrditve. Namreč naselitev je lahko potekala že prej, ali pa je bila že sestavni del populacije na stiku arheoloških kulturnih plasti.

Po telesnih znakih smo Slovenci zelo različni, ker smo skozi stoletja živeli v stikih z raznimi ljudstvi. Pri mnogih so vidni znaki dinarcev, ki jih označujejo visoka postava, kratka glava, temne oči in črni lasje. Drugi so majhni, dolgoglavci, temni mediteranci, ali okrogloglavci, čokati alpski ljudje. Med nami so zastopani tudi nizki, svetloasi in okrogloglavci ljudje baltškega tipa ali visoki plavolasci in dolgoglavci nordijci. Rasni znaki so seveda pri večini pomešani med seboj. (Planina 1963, 7).

2.7 Diseminacija in difuzija slovanskega pokristjanjevanja

Razširitev slovanskega krščanskega pismenstva je od 9. stoletja potekala iz osrčja Panonije v dveh smereh: proti severu in Češki ter Poljski in proti jugovzhodu in Bolgariji ter od tod na sever proti Rusiji. Tako se je v izredno kratkem času razširilo krščanstvo (10. in 11. stoletje), z njim pa utrdila starocerkvena slovanščina in vzpostavila tudi jezikovna delitev: med zahodnimi (katoliškimi) Slovani z glagoličnimi redakcijami panonskih starocerkvenih tekstov na eni strani in vzhodnimi (pravoslavni) Slovani z bolgarskimi redakcijami ciriličnih starocerkvenoslovanskih tekstov na drugi.

3 Diskusija

3.1 Problem prehoda množic preko prelazov

Teško si je predstavljati, da bi se velike množice lahko v takšni množini preseljevale preko pozimi zasneženih prelazov in zastraženih klancev. O čem takem bi gotovo obstajali številni sledovi. Veliko lažje, kar še ne pomeni verjetneje, si je predstavljati gibanje raznovrstnih skupin vzdolž gorovja. Kaspijsko-Pontsko nižavje je povezano in brez večjih fizično-geografskih ovir s poljsko-nemškim nižavjem. Zato je verjetnost selitev, kljub prečkanju velikih rek, večja vzdolž severne strani Karpatov v smeri od vzhoda proti zahodu. Poleg tega je tudi klimatogeografsko ugodnejša, saj se odvija v podobnih geografskih paralelah. Ker pa Karpati spremenijo smer slemenitve najprej proti jugu in nato proti zahodu, so možni premiki skupin tudi vzdolž vzhodnega in južnega slemena do težko prehodnega Đerdapa. Edina dolinska možnost za vstop v Panonsko kotlino je preko Transilvanskih Alp (Južni Karpati) in doline reke Olt, ki jih seka v širši dolini. Taka možnost pa precej spreminja percepcije naskoka in demografske ali vojaške osvojitve Panonske nižine. Da je ta možnost realna, nam pomagajo razumeti arheološke najdbe iz avarskega časa (npr. Pohl, 1988) v nizkem platoju Transilvanije ob reki Mureš (Maroš). To nam geografsko pokaže, kako so lahko Avari (Obri) vstopili v Panonsko-karpatško kotlino. Smer možnega vpada je lahko potekala z juga od Donave po dolini ob Oltu med dvema skupinama visokih Karpatov. Če so z ožjo vojaško-politično elito vstopili Avari, so lahko imeli vojsko zelo različne etnične sestave. To pa še ne pomeni, da je bil prostor, v katerega so vstopili prazen. Nasprotno: če so želeli plen, je moral biti poseljen in če so želeli zadržati podanike, ki bi plačevali tribut in prispevali vojake za vojaško-roparske pohode, je moral prostor biti gosteje naseljen. Sploh še tako rodoviten, kot je panonski.

3.2 Številčnost in gostota poselitve v Polesju – demografski faktor

Polesje kot osrednji del pripjatskega nižavja zaznamujejo prostrana poplavna močvirja, ki so omogočala šibko proizvodnjo hrane in so predvsem služila kot dobra naravna ovira gibanju. Preprečevala so enostaven vstop stepskih konjenikov na eni strani, na drugi pa onemogočala razraščanje prebivalstva. Še danes ima denimo Belorusija gostoto prebivalstva okrog 50 prebivalcev na kvadratni kilometer, kar se običajno sprejema kot zgornja meja za ekološko nosilnost območja. To pomeni, da Polesje ni moglo biti dom stotisočev ali celo milijonov, ki bi se zgrnili preko Karpatov najprej v Panonsko nižino, nato pa naprej proti jugu in zahodu v alpsko in dinarsko notranjost. Niti Justinijanova kuga, ki naj bi pomorila glavnino prebivalstva starega (rimskega) Ilirika (s prevladujočo J2 Y-haploskupino značilno za anatolske kmetovalce), še ni zadosten geopolitični in geodemografski vzrok za stimulacijo in masovno razraščanje prebivalstva severno od Karpatov, ki bi se nato množično selilo na jug v Panonijo in nato še v gorati in kraški Ilirik.

3.3 Kaj nam povedo zadnje raziskave haploskupin?

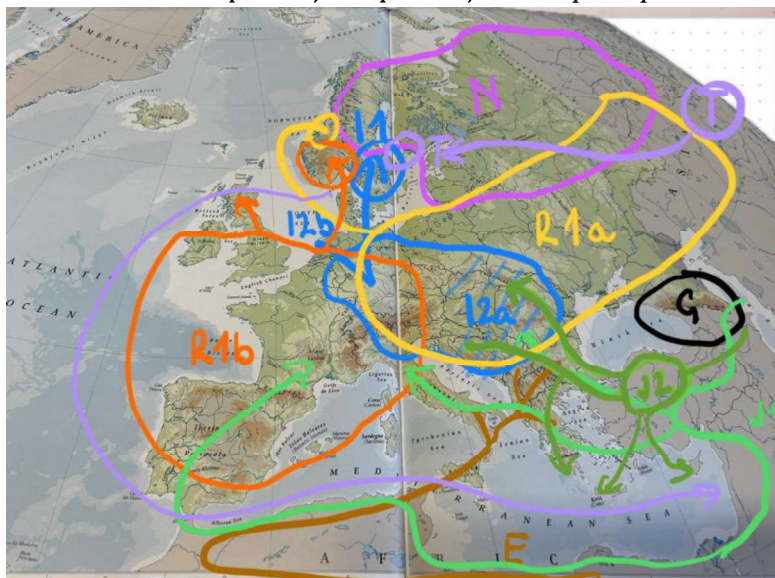
Najpomembnejša ugotovitev, ki jo na podlagi predpostavljenih selitev glede na spremembe variabilnega dela Y kromosoma, kjer se zabeležijo mutacije v moških dednih linijah, je dolgotrajna prisotnost dominantne R1 Y-haploskupine v Evropi že vsaj 4000 let. R1 skupina se deli na zahodno (R1b), ki je vstopila v srednjo in Zahodno Evropo po južni poti preko Podonavja in Panonije. S seboj je prinesla tudi dominantno kulturo zvončastih vrčev in se razširila v večini zahodnoevropskih držav. R1a Y-haploskupina pa je predstavljala severni del »makrojamenske« kulture izpred 5200 do 5500 let na severnem obrobju črnomoško-kaspijskega nižavja. Ta haploskupina, ki je razširila kulturo vrvičaste keramike, se je proti zahodni Evropi gibala najprej na zahod severno od Karpatov, nato pa proti jugu v Panonsko nižino, Alpe in Dinaride. Makro-haploskupino R1 danes povezujejo z razširitvijo indoevropskih jezikov. Vendar je pri tem pomembno upoštevati, da so ženske haploskupine številnejše, še starejše in sedentarnije, prevladujeta pa dve makroskupini H in U. To pomeni, da so vse kasnejše migracije vplivale le na zamenjavo elit in govorov, ne pa na dejansko temeljitejšo demografsko spremembo lokalnih struktur prebivalstva.

Prav razkorak med razprostranjenostjo mitohondričnih haploskupin ženskih dednih linij in Y-kromosomskih haploskupin moških dednih linij kaže na globoko »premešanost« celotnega evropskega prebivalstva, pri čemer so si med moškimi

primat zagotovile kasnejše stepsko-nomadske haploskupine iz prikaspijskega nižavja (R1) z dvema tretjinama vseh moških dednih linij v Evropi. Pri ženskah je diverzifikacija večja in vztrajnejša, saj najštevilčnejše mitohondrične haploskupine dosegajo mnogo nižje relativne deleže. Med devetimi največjimi mt-haploskupinami dosega skupina H okrog 40 odstotkov, ki pa je zelo razvejena. V okviru H mt-haploskupine sta najštevilčnejši podskupini H1 in H3, ki geografsko pokrivata podobna območja z večjo gostoto v Zahodni Evropi, zlasti Baskiji in Sardiniji. Tema se priključuje podskupina H5, ki je bolj prisotna v Srednji Evropi (npr. v Sloveniji 8 odstotkov). Haploskupina U dosega okrog 15 odstotkov, skupine J, K in T po 10 odstotkov, skupina V pa okrog 5 odstotkov. Preostalih 10 odstotkov pripada predvsem trem haploskupinam: I, W in X (Eupedia 2025).

Pri Y-haploskupinah je stanje bistveno manj raznoliko: nad 3-odstotni delež v Evropi dosega le pet makro-haploskupin: R, I, J, N in E. Poleg R1 z okrog 65 odstotki (od tega R1a 25 odstotkov, R1b pa 40 odstotkov) je najštevilčnejša skupina I (I1 z 8 odstotki in I2 z 10 odstotki) s skupno 18 odstotki. Sledi skupina J (7 odstotkov), predvsem že omenjena podskupina J2 (6 odstotkov), nato pa še E skupina (zlasti E1 s 5 odstotki) in N skupina s 4 odstotki (Eupedia 2025).

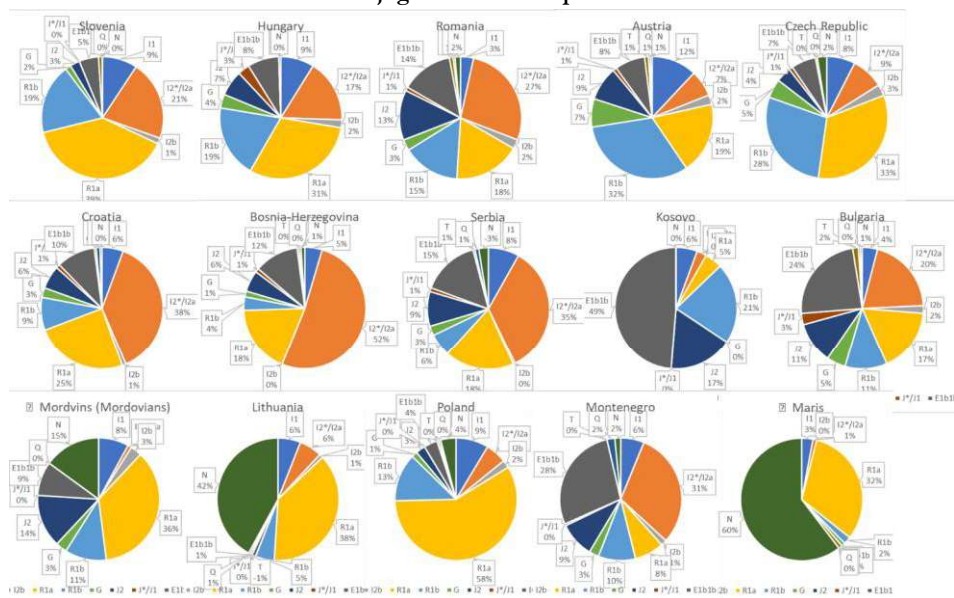
Slika 3: razprostranjenost prevladujočih Y-haploskupin

Vir: Eupedia, 2025

Ko te skupine položimo na zemljevid (Slika 3), opazimo, da ne pride do prekrivanja z ženskimi haploskupinami. To nam pojasni predvsem, da so nove stepsko nomadske pontsko-kaspijske moške linije (predvsem R1b) reducirale predhodne moške linije, jih eliminirale ali na različne načine deprivirale od razmnoževanja, zadržale pa obstoječe ženske linije ter se razmnoževale z njimi. To pojasni tudi, zakaj so neindoevropski jeziki v Evropi tako šibko zastopani. Med njimi gre zlasti za baskovski ter za uralske, altajske in kavkaške jezike, ki skupaj predstavljajo le 7 odstotkov. Preostanek 93 odstotkov predstavljajo govorniki indoevropskih jezikov (Glottologue 2025). Vso kompleksnost sestave nacionalnih prebivalstev z vidika sestave Y-haploskupin nam kažejo diagrami izbranih držav (slika 4).

Slika 4: Sestava Y-haploskupin v izbranih evropskih državah in regijah srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope

Vir: Eupedia, 2025

Za ponazoritev kompleksnosti in nepovezljivosti haploskupin tako po ženski kot po moški liniji z etničnostjo posameznika pa lahko razberemo iz tabel (Tabeli 1 in 2).

Tabela 1. Mitohondrične haploskupine v Evropi

Mt-haploskupina	Pogostnost v Evropi	Opazke
H	40% – 50%	Vseprisotna, najvišji deleži v Baskiji in Galiciji
U	10% – 15%	Ena najstarejših, še iz paleolitika (U5 je glavni nabiralsko-lovski marker)
T	10%	Povezana s širitvijo poljedelstva iz Bližnjega vzhoda. Pogostejša v srednji in vzhodni Evropi
J	10%	Pogosto skupaj s skupino T; povezana je z neolitsko tranzicijo
K	6% – 10%	Visoki deleži v Alpah in na Britanskem otočju; verjetno iz neolitskega obdobja
V	3% – 5%	Najvišja v Skandinaviji (med Samiji) in na Iberskem polotoku
I, W, X	2% – 5%	Manjše temeljne linije; X je pomembna, ker je nizko prisotna tudi v Severni Ameriki

Vir: Eupedia, 2025

Tabela 2. Y-haploskupine v Evropi

Mt-haploskupina	Pogostnost v Evropi	Opazke
R1b	35 % – 50 %	Zahodna Evropa (Irska, Združeno kraljestvo, Francija, Španija), povezana s prihodom indoevropskih govorcev in bronasto dobo
R1a	20 % – 25 %	Vzhodna Evropa (Slovenija, Madžarska, Poljska, Rusija, Ukrajina), povezana s kulturo vrvičaste keramike in zgodnjimi slovanskimi/baltskimi širitvami.
I1	7 % – 10 %	Skandinavija in Severna Nemčija
I2	8 % – 12 %	Jugovzhodna Evropa (še posebej Bosna in Hercegovina, Dalmacija) in otoška populacija na Sardiniji, ena najstarejših linij v Evropi
N	3 % – 5 %	Severna Evropa (Finska, Estonija, Latvija, Litva, severna Rusija), verjetno iz Sibirije; prevladuje med finskimi in baltskimi govorci
J2	5 % – 8 %	Sredozemlje in Južna Evropa (haploskupina nekdanjih Ilirov); povezana z neolitskimi kmeti in pomorsko trgovino (Feničani in stari Grki).
E1b1b	4 % – 7 %	Jugovzhodna Evropa (Kosovo, Albanija, Bolgarija, Makedonija, Grčija, južna Srbija), migracije preko Magreba v Severni Afriki in morda delno z Bližnjega vzhoda po morju

Vir: Eupedia, 2025

4 Zaključek

4.1 Hipoteza o pokristjanjevanju in slovanizaciji

To nas pripelje do vprašanja slovanske ekspanzije, ki v okviru indoevropskih jezikov v Evropi predstavljajo največji delež (okrog 38 odstotkov). Tukaj vidimo, da slovanske jezike ni mogoče vezati izključno na R1a in I2 skupini, temveč je ekspanzija zadela tudi druge haploskupine, zlasti E, N in J, delno pa tudi R1b. Predvsem pa je jasno, da se je slovanščina razvila zelo pozno, precej pozneje, kot jo poskuša umestiti primerjalno-lingvistična stroka. Slednja vztraja, da proto-baltoslovanski izvor sega v čas pred 2500 leti, a ga geografsko ne zna utemeljiti, niti ne upošteva naravo migracij in labilnost vodilnih elit v posameznih skupinah prebivalstva. Če naj bi baltoslovanska skupina razpadla na baltski in slovanski del šele okrog leta 500 po Kr., torej pred 1500 leti, je potrebno pokazati, kako se je to odvijalo v geografskem prostoru. Poglejmo, kaj o slovanski ekspanziji pravi Encyclopedia Britannica glede na trenutno stanje vednosti:

Osnovno izhodiščno območje Slovanov je še vedno predmet spitike in kontroverze, vendar raziskovalci še vedno verjamejo, da so Slovani poseljevali dele Vzhodne Evrope. (...). Slovansko območje je bilo najverjetneje **razmeroma majhno, morda osredotočeno na območje današnje južne Poljske**. Toda v 5. stoletju n. št. so se Slovani začeli širiti v vse smeri. Do konca 20. stoletja so se slovanski jeziki govorili po večjem delu vzhodne Evrope in severne Azije (Encyclopedia Britannica 2025; poudarki dodani).

Evidentno je, da ostaja ekspanzija iz majhnega območja povsem nezadovoljivo pojasnjena. Omenili smo že težave s številčnostjo in primernim prostorom ter vzroki za selitve. Zato poskusimo drugače. Glede na to, da nimamo na voljo starejših slovanskih tekstov kot so brižinski spomeniki iz 10. stoletja, prepisa na osnovi originala iz poznega 8. ali 9. stoletja, lahko hipotetiziramo pokristjanjevanje preko starocerkvene slovanščine. Geografsko jo lahko postavimo v prostor Panonske nižine in sicer kneževine Spodnje Panonije, kjer sta na dvoru kneza Koclja od leta 867 delovala slovanska misionarja Konstantin in Metod (Grivec 1938). Njuno delo se je razširilo na celotno Veliko Moravsko, po njenem propadu pa je pokristjanjevanje steklo v dveh zelo različnih smereh. Jugovzhodna smer se je vzpostavila po begu in prenosu besedil v Plisko in Preslav, ki sta postala novi središči za nadaljevanje dela učencev Cirila in Metoda v Bolgariji. Ker je ta prevzela od bizantinske cerkve pravoslavje, se je tudi pravoslavje širilo na sever proti Karpatom in naprej v nižavje ob Črnem morju ter ob Dnjepru¹⁸ do Kijeva. Na drugi

¹⁸ Dnjester v severno-iranskih jezikih (Iron, Digoron) pomeni »reka tostran; medtem ko Dnjeper pomeni »reka onstran«.

severozahodni strani Panonije pa se je umik po razpadu Velike Moravske vršil proti Bohemiji (praški glagoliški lističi) in Poljski ter proti današnji Litvi ter zahodni Ukrajini. Tod se je uveljavilo rimsko katolištvo, medtem ko se je po posredstvu bolgarskih duhovnikov na vzhodu uveljavila ortodoksija. Prav ti dve smeri pokristjanjevanja prodirata v širši baltski jezikovni prostor, ki se ob stiku s starocerkveno slovanščino postopno hibridizira v novo slovanščino različnih vej (zahodna in vzhodna), medtem ko se baltski jeziki umikajo v polje dotedanjih finsko-govorečih skupin (današnja Litva in Latvija). To dokazuje tako baltska hidronimija med Pomorjansko na zahodu in Moskovljem na vzhodu, ki je po izsledkih ruskih raziskovalcev še v šestem stoletju ostala baltska (Korjakov 2006). Jasno je, da zato s tega območja ni bila možna slovanska ekspanzija na jug. Dejansko ekspanzije kot take v demografskem smislu niti ni bilo, pač pa je bila v osrednjem vzhodno-alpskem in panonsko-karpatskem jedru slovanska liturgija tako atraktivna, da je bila z njo tudi slovanizacija romanskih predelov tako učinkovita (Slika 5). Slovanizacijo preko pokristjanjevanja iz vzhodnih Alp (8. stol.) in Panonije (9. stol.) podpirajo pisni viri (Brižinski spomeniki 972-1039, ki so prepis osnove iz konca 8. ali začetka 9. stol.). Panonsko delovanje svetih bratov Cirila in Metoda od 863 dalje z iznajdbo glagolice – kunilovice in utemeljitvijo starocerkvenoslovanske liturgije naredi prehod tudi neslovanskih skupin (jezikovno zelo sorodni Balti in Romuni) v slovanstvo za atraktivnega in zaželenega. Zato je bila ekspanzija neboleča in bliskovita.

Slika 5: Ekspanzija slovanske liturgije v 9. in 10. stoletju

Vir: Eupedia, 2025

To postavlja novo vprašanje, in sicer kje konkretno se je jezikovno protoslovanstvo, ki ga je zadela kristjanizacija, sploh začelo: ali (a) v okviru panonsko-karpatskega bazena, ali (b) v spodnjem Podonavju, ali (c) v pontskem priobalju.

Če pradomovina ni Polesje, kje je, oz. ali sploh je? Jurij Venelin je trdil, da je pradomovina Slovanov Panonija. Poljski avtohtonisti trdijo, da je pradomovina Slovanov na območju med Vislo in Odro, torej na osrednjem in zahodnem Poljskem. Lužiška hipoteza veže praporeklo Slovanov na predželeznodobno kulturo med Labo in Odro. Pojavlja pa se še takoimenovana »hidrološka« o poreklu v Karpatskem gorovju, od koder naj bi izviralo poimenovanje »Slověne« (Trunte 2022). Nekatere novejšje romunske študije pa umeščajo stare Slovane v spodnje Podonavje (Daško-traška hipoteza). Glede na to, da je vsaka od teh lahko podkrepljena tudi z arheološkimi grupacijami iz časa med 5. in 7. stoletjem, enotnega odgovora najbrž ni mogoče dati (Slika 6). Mogoče pa je sklepati, da je tako kot danes tudi pred stoletji in tisočletji veljalo, da so bile posamezne poimenske omembe človeških grupacij vedno zveze ali skupnosti raznorodnih skupin.

Slika 6: Območja potencialne ekspanzije Slovanov – povzetek hipotez

Vir: Eupedia, 2025

Dominantna »Jamenska kultura« (ca. 3200-2600 pr. Kr.) se je učinkovito razširila verjetno s pomočjo inovacije kolesa (voz) ob že razvitem čolnu (rečna ribičija in izmenjava, prečenje rek, odprave). Osrednje območje difuzije je pontsko-kaspijska stepa s kulturo gomil (kurganov). Verjetno je to bilo izhodiščno območje za dominacijo indo-evropsčine (R1 Y-haploskupina) v Evropi: »povoženi« so bili predhodni jeziki, obdržali so se le baskovski, uralski, kavkaški, altajski in drobci afro-azijskih (hamitsko-semitskih) jezikov. Ostanajo številni staroselci (E, G, I, J, N skupine), katerih jezikov ne bomo nikoli spoznali. Zato pa poznamo številne križne prehode med Y-haplo- in jezikovnimi skupinami: npr. osetinski jezik v kavkaški populaciji, baltski v finski, finski in ugrski v slovanski (V-IDE), baskovski v keltski.

Slika 7: Rekonstruirana karta križanja haploskupin in kulturnih makroskupin

Vir: Eupedia, 2025

Rekonstruirana karta (Slika 7) makro kulturnih skupin nam kaže, da se je slovanska kulturno-jezikovna skupina oblikovala v stiku dveh satemskih makroskupin: paleobalkanske daško-traške makroskupine v stiku s severno iransko (sarmatsko-

alansko). Tema se predvsem severno od Karpatov priključi baltska kulturna makroskupina, ki zaradi podobnosti v končni fazi omogoči nastanek balto-slovanske domneve, verjetno pa legitimira balto-slovanizacijo celotne vzhodne Evrope. Germani na drugi strani so prav tako relativno »nova« kulturna grupacija, ki se oblikuje na protokeltsko-alanskem in balto-slovanskem stiku.

Literatura in viri

- Encyclopaedia Britannica. (2025). *Slavs*. <https://www.britannica.com/topic/Slav>
- Eupedia. (2025). *Haplogroups in Europe*. <https://www.eupedia.com/>
- Glottologue. (2025). *Glottolog 5.2: Comprehensive reference information for the world's languages, especially the lesser known languages*. <https://glottolog.org/>
- Grafenauer, B. (1993). Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje in njena današnja vprašanja. *Zgodovinski časopis*, 47(3), 349–383.
- Grivec, F. (1938). *Slovenski knez Kocelj*. Jugoslovanska knjigarna.
- Kazanski, M. (2020). Archaeology of the Slavic migrations. In *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*. https://hal.science/hal-02902087/file/Kazanski_Archaeology-Slavic%20Migrations_2020.pdf
- Korjakov, A. (2006). *Balijskije jazjiki*. Jazjiki Mira.
- Kos, M. (1933). *Zgodovina Slovencev*. Slovenska matica.
- Kos, M. (1936). *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Znanstveno društvo v Ljubljani.
- Pirnat, M. (1906). *Anton Linhart*. Ljubljanski zvon.
- Planina, F. (1963). *Slovenija in njeni kraji*. Prešernova družba.
- Pohl, W. (1988). *Die Awaren*. München.
- Ramovš, F. (1936). *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Slovenska matica.
- Saussure, F. de. (1913). *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Studia Humanitatis.
- Štih, P. (2014). Integracija Karantancev in drugih alpskih Slovanov v frankovsko-otonsko cesarstvo: Nekaj zapažanj. *Zgodovinski časopis*, 68(1–2), 8–27.
- Štih, P. (2015). Ko je Cerkev začela govoriti slovansko: K ozadju pokristjanjevanja v Karantaniji in Panoniji. *Zgodovinski časopis*, 69(1–2), 8–40.
- Trunte, N. (2022). *Altkirchenslavisch* (6th ed.). Selbstauflage.
- Varoufakis, Y. (2024). *Tehnofeudalizem: Smrt kapitalizma*. Mladinska knjiga.